

МІСЦЕ ТА РОЛЬ СУЧАСНОЇ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ В ПРАВОЗАХИСНОМУ МЕХАНІЗМІ

У статті досліджуються питання ролі і місця інституту адвокатури в правозахисній системі України. Паралельно, авторка піднімає проблемні питання діяльності органів адвокатури та напрямки їх реформування.

Ключові слова: громадянське суспільство, суб'єкти забезпечення прав і свобод людини і громадянина, громадянське суспільство, інститут адвокатури.

Основним вектором розвитку України в 21 столітті є орієнтир на ствердження основ правового громадянського суспільства. Загальновідомо, що найкращим середовищем для належного проживання і розвитку людини, в якому всі члени суспільства вільні і рівні, є громадянське суспільство, адже у ньому людина, особа, індивід є ключовою метою такого суспільства, а держава, здійснюючи свій вплив за допомогою права, повинна враховувати пріоритетність інтересів кожної конкретної людини. Ще у 18 столітті один із авторів найбільш радикальної концепції громадянського суспільства Томас Пейн стверджував, що «людина прийшла до суспільства не тому, щоб стати гіршою, ніж вона була до того, чи мати менше прав, ніж вона мала раніше, а щоб ці права краще оберігати» [1, с. 48]. В останні роки питання становлення і розвитку громадянського суспільства стало більш активно вивчатися вченими різних галузей соціальних знань. Безпосередня актуальність теми дослідження зумовлена сучасними процесами реформування в Україні всіх суспільних відносин та окремих суспільних інститутів. Вчені активно намагаються знайти пояснення тим змінам, які відбуваються в інститутах та функціях громадянського суспільства у зв'язку з розширенням соціальних функцій держави, віднайти нові способи взаємодії його з державними структурами.

Необхідність утвердження України як правової держави, в якій реально визнається і діє принцип верховенства права, прямо впливає з обов'язків та зобов'язань України перед Радою Європи та Європейським Союзом, і в перспективі значною мірою впливатиме на темпи її інтеграції в європейську спільноту, перспективи членства в ЄС.

Загальновідомо, що встановити права і свободи громадян, захистити їх може не тільки держава, але й інститути громадянського суспільства, які беруть активну участь у реалізації та захисті прав людини і громадянина. Так, наприклад, роль держави в реалізації особою своїх конституційних прав полягає в тому, щоб створити такі умови, в яких особа може максимально реалізувати свої конституційні права, адже, як стверджує В. Темченко, головним критерієм визначення видів та змісту функцій держави сучасного періоду розвитку України є основні права людини та їх види [2], що свідчить про їх пріоритетність в діяльності держави та її органів.

Більш детально до правозахисного механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина належать такі елементи як: суб'єкти забезпечення, об'єкти забезпечення, засоби забезпечення (як правові так і неправові), зміст діяльності суб'єктів, гарантії прав і свобод людини і громадянина, інші чинники, які призводять в рух усі вищевказані елементи. Найважливішим елементом системи забезпечення є суб'єкти, які є носіями традицій, інших важливих суспільних цінностей і приводять в рух усю систему, на дослідження якої спрямована дана стаття.

Усіх суб'єктів реалізації і захисту прав людини і громадянина можна поділити на тих, які наділені функцією захисту від імені держави та тих які дану функцію здійснюють як інститути громадянського суспільства. Так, не менш значною в правозахисній системі в порівнянні з компетентними органами держави займають місце й інституції громадянського суспільства, а саме політичні партії, громадські організації, правозахисні організації, органи місцевого самоврядування і, безумовно, правозахисні інститути, серед яких найважливіший – інститут

адвокатури, який забезпечує надання правової допомоги громадянам, юридичним особам та здійснює захист їх майнових прав.

До питання поняття і системи прав людини та їх захисту і забезпечення зверталися у своїх працях сучасні українські вчені у галузі теорії прав людини: В. Бабкін, С. Бобровник, М. Гуренко-Вайцман, А. Колодій, В. Копейчиков, П. Рабінович, О. Скакун, В. Шаповал та інші, проте, у зв'язку із змінами в чинне законодавство, що регулює відносини у правозахисній сфері актуальність подібних досліджень не зменшується.

Сьогодні особливо добре видно, що в умовах політичних і системних змін важливою є проблематика діяльності органів правосуддя та інших інституцій, що забезпечує реалізацію і захист конституційних прав і свобод людини і громадянина «шляхом справедливого і неупередженого вирішення судами конфліктів на ґрунті реалізації норм права та інших справ, віднесених до їх відання, і винесення судових рішень, заснованих на законі» [3]. Відтак, одним із стратегічних завдань розвитку державності в Україні було і залишається проведення судово-правової реформи, яка передбачає становлення в українській державі незалежних суддів, місцевих суддів, які мають стати основою гарантій прав людини, забезпечення соціальної стабільності та режиму законності в державі.

Найбільш ефективним інститутом судового захисту прав людини в сучасній демократичній державі і суспільстві є інститут омбудсману (народних захисників), який діє, як правило, при парламентах і органах місцевого самоврядування і розглядає скарги громадян щодо порушення їх прав з боку державних органів.

Особливе місце в системі суб'єктів правозахисного механізму займають органи місцевого самоврядування, які покликані забезпечити реалізацію прав людини і громадянина в межах закону, здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення.

Паралельно, слід зауважити, що одним з важливих органів, який реально забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина є прокуратура України, адже будь-яке цивілізоване суспільство базується на верховенстві права та правового закону, а забезпечення конституційних прав та свобод громадян, а також дотри-

мання ними обов'язків перед державою є основоположними завданнями органів прокуратури.

Сьогодні в Україні одним із найважливіших факторів формування й самого існування правової держави виступає правова захищеність громадян, забезпечення для них максимальних можливостей щодо реалізації й захисту належних їм прав, свобод і законних інтересів. Складовою частиною єдиної системи державних органів, які забезпечують реалізацію та захист прав і свобод людини та громадянина є система правоохоронних органів, сфера діяльності яких включає в себе суспільні відносини, які пов'язані з забезпеченням прав і свобод людини, убезпечення держави та суспільства, від, насамперед, злочинів, інших посягань, соціальних загроз.

Загальноприйнятою в юриспруденції є позиція, згідно з якою забезпечити надійний захист прав та свобод людини і громадянина може лише судова система, яка діятиме винятково на засадах визначених Конституцією: законності; рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом; гласності судового процесу; змагальності сторін; додержання презумпції невинуватості в умовах незалежності і недоторканності суддів є відкритою, демократичною і справедливою. Проте, безпосередня участь адвокатури у таких судових засіданнях дозволяє всебічно представити та захистити права та законні інтереси сторін. Конституція України гарантує кожному право захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань шляхом оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб та інших форм порушення прав і свобод людини і громадянина.

Важливо, в контексті зазначеного, що стаття 59 Конституції України закріпила право кожної людини і громадянина на правову допомогу, зокрема і безоплатну. Саме для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє система органів адвокатури. Позитивно, що конституційна норма реалізується не лише для громадян України, але і для іноземців, осіб без громадянства, що свідчить про гуманістичну спрямованість норм Конституції.

Механізми реалізації цього конституційного положення встановлюються у Законі України «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 р., в інших законодавчих актах України та у статутах адвокатських об'єднань. У зазначених документах

встановлено, що адвокатура України є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним згідно з Конституцією України сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм іншу юридичну допомогу. Загалом, престиж адвоката та ефективність його діяльності перебувають у прямій залежності від становища людини в суспільстві і державі, від ставлення до фундаментальних принципів демократії і законності. Рівень розвитку адвокатури є одним із індикаторів демократичності суспільства, одна з ознак стану захищеності прав людини. Із розвитком ринкових відносин та демократизацією українського суспільства послуги юриста стають все необхіднішими. Закономірною реакцією на таку потребу стало різке збільшення кількості суб'єктів надання правових послуг.

Позитивним моментом в контексті вищевказаного є прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 08.07.2011 року [4]. Так, в статті 3 вказаного закону передбачено, що право на безоплатну правову допомогу – гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених вказаним законом, що є дуже прогресивним кроком по забезпечення права на належний і професійний захист своїх прав і свобод.

Аналізуючи сучасний стан діяльності органів адвокатури в Україні, на жаль, доводиться констатувати, що ті принципи, основні засади, на яких будується система адвокатури, хоча й закріплені в Основному законі та окремих нормативно-правових актах, проте, рівень реалізації цих положень залишає бажати кращого. Відповідно, на думку Г. М. Сенько, сьогодні існує потреба реформування системи органів адвокатури в контексті загальнодержавної правової реформи. Вирішення цієї проблеми обумовило потребу у пошуках принципово нового, системного підходу до визначення її структурно-функціональної будови, статусу та соціальної цінності загалом [5].

Однією з головних проблем адвокатури в Україні є відсутність сучасного, такого, що

відповідало б повною мірою міжнародним стандартам, законодавства про адвокатуру. До цього часу в своїй діяльності адвокатура керується Законом України „Про адвокатуру” 1992 року. Не зважаючи на зміни, які були внесені, цей нормативно-правовий акт не враховує сучасних тенденцій розвитку та функціонування адвокатури. Тому, нормативна база адвокатської діяльності потребує оновлення і зараз знаходиться в процесі розробки. На даному етапі існує два законопроекти Закону України «Про адвокатуру», робота над якими триває. Зобов'язання щодо створення професійної організації адвокатів Україна взяла на себе ще при прийнятті її до Ради Європи. Однак до цього часу професійна асоціація адвокатів так і не створена. Тож, в умовах відсутності єдиної представницької організації, адвокатура в Україні лишається розрізною, ослабленою, спостерігається масове порушення правоохоронними органами професійних прав адвокатів, переслідування адвокатів, що виявляють принциповість в обстоюванні прав громадян, застосування виселення адвокатських об'єднань із приміщень, фактичне заперечення адвокатури як професійного правозахисного інституту [5].

Хоча, в Україні, як стверджує Д. Ганіч, триває робота над новим Законом України «Про адвокатуру», який містив би принципи ґрунтовного реформування системи адвокатури та вдосконалені пропозиції щодо основних положень, розроблені провідними фахівцями в галузі адвокатури, правозахисними організаціями та вченими, проте наразі однозначної позиції теоретиків і практиків з приводу її реформування не вироблено.

Про значимість прийняття подібних актів і про те, що до його обговорення залучено широке коло професіоналів свідчить і той факт, що учасники Всеукраїнського адвокатського форуму, присвяченого реформуванню законодавства про адвокатуру, виявили бажання висловити своє ставлення до сучасної адвокатури та зробити внесок у вдосконалення її організації. Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України» рішенням правління затвердила офіційну позицію щодо питань реформування адвокатури, у якій викладено низку пропозицій стосовно приведення законодавства про діяльність адвокатури України у відповідність до реалій сьогодення. Ці погляди внаслідок своєї вагомості та основоположного значення мають бути взяті до уваги під час опрацювання законопроекту про адвокатуру [6].

Про потребу реформування інституту адвокатури веде мову і С. Головатий, який вважає, що адвокатура, як один із найважливіших інструментів забезпечення верховенства права, і досі не створена в Україні відповідно до вимог незалежної та самоврядної професії [7].

В юридичному середовищі довгий час тривали дискусії про роль і місце інституту адвокатури в механізмі держави. Однозначно це питання було вирішено Л. В. Тацій, яка в своєму дисертаційному дослідженні обґрунтувала позицію про недоцільність віднесення адвокатури ні до системи органів юстиції, ні до політичної системи, ні до державних установ, оскільки це суперечило б принципу незалежності. Адвокатура, на її думку, вважається інститутом громадянського суспільства, який є не лише об'єднанням професіоналів-юристів, а й правозахисною інституцією, яка реалізує свої повноваження у тісній взаємодії з органами юстиції – судовими установами, органами нотаріату, реєстрації актів громадянського стану, державної виконавчої служби, судово-експертними установами та іншими державними і недержавними установами. Подібне віднесення адвокатури до інституцій громадянського суспільства покладає на останню додаткові функції [8] по захисту прав і свобод людини і громадянина в такому суспільстві.

Важливим напрямком реформування інституту адвокатури є приведення чинного законодавства у відповідність до міжнародних норм та стандартів. У міжнародній правничій практиці прийнято відокремлювати адвокатську діяльність і юридичну практику. Отже, й особи, які займаються цими видами діяльності, називаються по-різному (наприклад, *solicitors/barristers* – англ.), мають дещо різні процесуальні повноваження і різне значення у правничій професії. До законодавства України необхідно внести відповідні зміни, адже зараз надавати правову допомогу можуть не лише адвокати, але й інші особи, які мають на це право. На жаль, серед них зустрічаються особи, які за відсутності необхідної кваліфікації та юридичної освіти, отримуючи свідоцтво на зайняття підприємницькою діяльністю, вписали додатковий пункт «Правові послуги» і тим самим отримали легальну можливість представляти інтереси клієнтів у судах [6].

Поясненням подібної ситуації на думку О. Мурашина, є той факт, «правова сфера держави розвивається дуже суперечливо. Однією з причин цього є прямі або непрямі відступи від Конституції, її ігнорування, або довільне тлума-

чення. Часто-густо створення підзаконних актів проходить немовби поза конституційним річищем. Тому першорядного значення набуває забезпечення відповідності всіх правових актів Конституції, що означає вчинення дій і прийняття актів насамперед на основі ідей конституціоналізму, відображених у Конституції» [3, с. 66].

Отже, можна дійти висновку, що розбудова правової держави неможлива без належного функціонування правових інститутів, діяльність яких полягає у захисті прав і свобод людини. Рівень демократизації адвокатури, обсяг професійних прав адвокатів та їх обов'язків, ступінь незалежності, гарантії здійснення адвокатської професії, забезпеченість громадян правовою допомогою, професіоналізм та доступність свідчать про демократизм держави, поважання нею прав людини. Демократичні засади побудови адвокатури, незалежний, волелюбний характер її природи створили цьому інституту репутацію надійного гаранта забезпечення прав і свобод людей. Однією з умов участі формування громадянського правового суспільства в європейських структурах є побудова системи адвокатури, що відповідала б новим суспільно-політичним та економічним реаліям, а також створення законодавства, норми якого відповідали б моделі демократичного правового інституту адвокатури.

Література

1. *Пейн Томас*. Права людини. Пер з англ. Ігор Савчак / Томас Пейн. – Львів: Літопис, 2000.- 288 с.
2. *Темченко В.* Функції держави із забезпечення прав людини у ринковій економіці / В. Темченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua>.
3. *Мурашин О. Г.* Місце і роль Конституції у правовій системі України / О.Г. Мурашин // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – № 4. – С. 62–69.
4. *Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 08.07.2011 р. № 3460-VI* // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – N 51. – Ст. 577.
5. *Сенько Г. М.* Адвокатура в Україні на сучасному етапі розвитку / Г.М. Сенько // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2009/Pravo/44408.doc.htm.
6. *Ганіч Д.* Реформування професії: реалії та перспективи / Д. Ганіч // [Електронний ресурс].

– Режим доступу: <http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=2783>.

7. Головатий С. Один із найважливіших інструментів забезпечення верховенства права в Україні – адвокатура / С. Головатий // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/news/6727>.

8. Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та

історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Л. В. Тацій. – Харків, 2008. – 20 с.

9. Святоцька В. Практика Європейського суду з прав людини у діяльності українських адвокатів: проблемні аспекти / В. Святоцька // Право України. – 2011. – № 7. – С.111-116.

10. Карпачова Н. Омбудсман України та Європейський суд на захисті прав і свобод людини / Н. Карпачова // Право України. – 2011. – № 7. – С.16-23.

И. Н. Сопилко

Место и роль современной адвокатуры Украины в правозащитном механизме

В статье исследуются вопросы роли и места института адвокатуры в правозащитной системе Украины. Параллельно автор поднимает проблемные вопросы деятельности органов адвокатуры и направления их реформирования.

I. N. Sopilko

The place and role of modern advocacy of Ukraine in the human rights mechanism

The article deals with the issue of the role and place of the institute of advocacy in human rights protection system of Ukraine. At the same time an author raises up the issues of advocacy activity and directions of their reform.